

Jon Miller (ed.),

The Reception of Aristotle's Ethics,

New York: Cambridge University Press, 2012, 310 sayfa.

Felsefe tarihinin en önemli isimlerinden biri olan ve hangi alana dair eser yazmışsa o eserleri ile kendisinden sonraki düşünce dünyasını, ekolleri, düşünürleri etkileyen Aristoteles, aynı tesiri ahlak felsefesi alanında büyük oranda *Nikomakhos'a Etik* başlıklı eseriyle gerçekleştirmiştir. Onun ahlak felsefesinin ayrıntıları yanında sonraki dönemlere etkisi de pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu etkiyi tespitte ahlak felsefesine dair tüm eserleri dikkate alınmakla birlikte daha çok *Nikomakhos'a Etik*'in göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Nitekim burada söz konusu ettiğimiz çalışma da birkaç istisnai atıf dışında neredeyse tamamıyla *Nikomakhos'a Etik*'in Helenistik felsefeden 19. ve 20. yy. felsefelerine uzanan dönem boyunca sahip olduğu etkiyi konu edinmektedir. Eser editörün kısa giriş yazısı (s. 1-4) ile on üç müstakil makaleden oluşmakta (s. 5-288) ve çalışmanın sonunda toplu bir bibliyografya (s. 299-306) ile indekse (s. 307-310) yer verilmektedir.

Eserin editörü olan Jon Miller Aristoteles'in ahlak felsefesinin batı felsefesine olan büyük etkisine değinerek başladığı yazısına, çalışmada yer alan makalelerin seçimindeki kriterleri açıkladıktan sonra Karen Margrethe Nielsen tarafından kaleme alınan ve *Nikomakhos'a Etik*'in Helenistik Felsefe'deki yerini tespiti çalışan ilk makale, daha hemen başında bunun –tartışmaya açık da olsa- imkansız olduğunu belirtmekte, neden olarak da sadece kanıt yetersizliğini değil, buna ilaveten Epikürcü, Stoacı veya Akademi Filozofları tarafından tartışılan her hangi bir öğretiyi Aristoteles tarafından *Nikomakhos'a Etik*'de savunulan fikirlerle ilişkilendirebileceğimiz doğrudan alıntılara veya Kirene ya da Megara okullarındaki fikirlerle *Nikomakhos'a Etik*'dekilerin benzerliğini gösterebileceğimiz doğrudan kanıtlara sahip bulunmayışımızı göstermektedir. Buradan vardığı sonuç ise, İskender'in ölümünden (m.ö. 323) Cicero'nun *De Finibus* eserini yazana kadar (m.ö. 45) geçen süre içinde, Peripatetikler dışında *Nikomakhos'a Etik*'in her hangi bir filozof tarafından alıntılanmadığıdır (s. 5). Her ne kadar doğrudan alıntılar olmasa da dolaylı izlerin takip edilmeye çalışıldığı makalede, konuya dair çağdaş araştırmacıların da fikirleri değerlendirilmek suretiyle, nihai olarak şu sonuca ulaşılmaktadır: Çağdaş ilim adamları Helenistik dönemi genel anlamda Aristoteles biliminin ve özel anlamda da Aristoteles ahlakının karanlık çağı olarak görme eğilimindedir. Fakat her ne kadar ihtiyatlı olmalı isek de, Aristoteles ahlakının milattan önce ikinci ve üçüncü yüzyılların ahlak düşüncesine etkisi olmadığını söylemek, olgunlaşmamış, gereğinden erken verilmiş bir hüküm olacaktır (s. 30).

Christopher Gill'e ait ikinci makale ise, Aristoteles ahlakının, milattan önce ve sonraki birinci yüzyılları kapsayan klasik Roma felsefi kültüründe oynadığı rolü incelemektedir. Bu bağlamda, Roma Felsefesi'nden ne anlaşılması gerektiğine dair açıklamalarla başlayan makale (s. 31-32), Aristoteles'in ahlaka dair eser ve fikirlerinden hangilerinin bu dönemde bilindiği (s. 32) sorusuyla devam etmek ve Cicero, Seneca gibi bu dönemin önde gelen düşünürlerinin Aristoteles bilgisini inceleme ile devam etmektedir. Daha önce dönemin aksine yazar bu zaman zarfında Aristoteles'in okul-metinlerinin mevcut ve çeşitli olduğunu belirtmekte, fakat burada asıl olanın bu metinlerin, Stoacılıkla mücadele, Stoacı iddia ve çerçevelere cevap verebilme ihtiyacı tarafından şekillendirildikleri hadisesi olduğunu dile getirmektedir (s. 39). Yazar bu fikrini makalenin sonuç kısmında da ifade etmektedir (s. 51-52).

Üçüncü makale Dominic J. O'Meara tarafından kaleme alınmış olup, Aristoteles ahlakının Plotinus üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazar Plotinus'un talebesi olan Porphyry'nin eserleri ve açıklamalarından hareketle, Plotinus'un ortak problemleri tartıştığı esnada Nikomakhos'a Etik ve onun şerhlerini de içine alacak şekilde oldukça geniş ve fakat tamamen özümsemiş bir felsefi kültüre sahip olduğunu varsayabileceğimizi düşünmektedir. Bu varsayımı sınamanın yolunun ise, Aristoteles ve Plotinus tarafından paylaşılan ahlak problemlerini ortaya koymak ve konuyla ilişkili farklı teorik yönelimleri karşılaştırmak olduğunu belirtmektedir (s. 54). Bu bağlamda öncelikle ilimler taksimi (s. 55-56.), sonrasında ise mutluluk (s. 56 vd.), teorik-pratik erdemler arasındaki ilişkiler (s. 61 vd.) ele alınmaktadır. Bu karşılaştırmaları neticesinde yazar, Plotinus'un kendi metafizik sisteminde kullanılmak amacıyla Aristoteles metnindeki (belki bazen de şârihler vasıtasıyla) kavramlardan ve konulardan-motiflerden pek çoğunu özümsemiş olduğu sonucuna varmaktadır (s. 65-66.)

Dördüncü makalede Michael W. Tkacz, St. Augustine'in Aristoteles'in "Eudaimonia" sını nasıl dönüştürüp kendine mal ettiğini incelemektedir. Öncelikle *Nikomakhos'a Etik*'in Latin dünyasına intikali ve tanınması ile alakalı bilgilerin verildiği makalede (s. 67-68.) ardından şu iki konu ele alınmaktadır: Augustine'in *Nikomakhos'a Etik*'e erişimine dair bilinenlerin özetlenmesi; Aristoteles'in eudaimonia kavramının Augustine'in insanın nihai mutluluğuna dair kendi çalışması üzerindeki etkisi (s. 68). Yazar tüm bu konuları inceledikten sonra Augustine'in *Nikomakhos'a Etik*'e doğrudan erişememekle birlikte Aristoteles'in "iyi hayat" kavramından önemli ölçüde etkilendiği sonucuna varmakta (s. 82) ve çalışmasını, etkilenimin dolaylı kaynaklarını ve sonuçlarını özetleyerek sonlandırmaktadır.

Anna Akasoy'un kaleme aldığı beşinci makale, Nikomakhos'a Etik'in İslam felsefesi üzerindeki etkisini konu edinmektedir. Öncelikle tercüme hareketinin

kısa anlatımıyla başlayan makale (s. 85-88), ardından Nikomakhos'a Etik'in tercümesini ele almakta, tercümanı ve tercüme tekniği konularına değinmektedir (s. 88-96). Eser üzerinde yapılan çalışmalara müstakil başlık ayıran Akasoy (s. 96-103), eserin genel olarak İslam ahlak literatürü üzerindeki etkisini de incelemekte ve felsefi ahlak türündeki çalışmalarda oldukça etkili olmasına rağmen diğer türdeki ahlak eserleri üzerinde hemen hemen hiçbir iz bırakmadığını iddia etmektedir (s. 103). Son olarak da yazar *Nikomakhos'a Etik* üzerinden din-felsefe ilişkisine de yer vermektedir (s. 104-106).

Altıncı makalede Kenneth Seeskin, Meymunides'in Aristoteles ahlakını nasıl kendine mal ettiğini incelemektedir. Aristoteles külliyyatının İslam dünyasına aktarıldığı ve bu kanalla Meymunides'in entelektüel birikiminin bir kısmını oluşturduğu tespitiyle başlayan makale, söz konusu *Nikomakhos'a Etik* olduğunda eserden haberdar olmak noktasında bir takım şüphelerin belirdiğini ifade etmektedir (s. 107). Bu noktadan hareket eden yazar, önce bu şüphenin üzerine gitmekte, ardından da Meymunides'in eserlerinde Aristoteles felsefesini kullanım amaçlarından bahsetmektedir (s. 108 vd.). Sonuç olarak da Aristoteles'in etkisi konusunda asıl önemli olan meselenin, bir pagan olan Aristoteles'e ait ahlak felsefesinin nasıl olup da 1500 yıl sonra Yahudi yaşamı için oldukça önemli hale geldiğinin belirlenmesi olduğu dile getirilmekte ve Meymunides'in buradaki rolü ve amacı incelenmektedir (s. 123-124).

Yedinci bölüm Aristoteles ahlakı üzerine yapılan şerhler bağlamında Basiret (*Prudence*) ve Evrensel Ahlak Prensiplerinin Farkına Varma Yeteneği (*Synderesis*) ile mutluluk arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Anthony Celano'ya ait olan makale, Robert Kilwardby'den başlayarak (s. 131) tek tek şarihlerden hareketle bahsini ettiğimiz ilişkinin izini sürmektedir. Jack Zupko'ya ait sekizinci makale de bir on dördüncü yüzyıl Nikomakhos'a Etik şarihi olan John Buridan'ın (1300-1361) Romalı filozof Seneca üzerinde yapmış olduğu farklı bir Aristoteles okumasını ele almaktadır (s. 155-170).

Dokuzuncu bölüm Aristoteles ahlakının Rönesans dönemindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Yazar David A. Lines'in Rönesans'ın önemli isimlerinden Petrarch'ın Aristoteles'e eleştirilerini aktaran ifadelerle başlayan makalesi (s. 171-172), Petrarch'ın eleştirilerinin dönemin genel algısını yansıtmadığına ilişkin açıklamalarıyla devam etmektedir (s. 173). Ardından yazar, her biri ayrı bölümler halinde olmak üzere, *Nikomakhos'a Etik*'in üzerine Rönesans boyunca yapılan şerh, çeviri vb. ilmi çalışma türlerini ele almaktadır (s. 177-189).

Sonraki makalede Donald Rutherford, erken modern dönem ahlakında Aristoteles'e ait temaların izini sürmektedir. Erken modern dönem düşünürlerin Aristoteles'in pratik (amelî) felsefesiyle –özel olarak da ahlak felsefesiyle- olan

ilişkilerinin mevcut literatürde çok az ilgiye neden olduğunu belirten yazar (s. 194), devamla bunun muhtemel sebeplerinden bahsetmekte (s. 194-196), sonrasında ise bölümler halinde Aristoteles ahlakının hangi yollarla erken modern dönem felsefesinin diyalektiğini şekillendirmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır (s. 196-220). Sonuç olarak da yazar, erken modern dönem düşünürlerin Aristoteles'e ait tabiat felsefesine yönelik memnuniyetsizliklerinin ve karşı çıkışlarının ahlak alanında söz konusu olmadığını belirtmekte (s. 220) ve “insan eylemlerinin amaçlılığı”, “mutluluğun nihai hedef olarak belirlenmesi”, “basiret, ahlakî erdemler ve mutluluk” arasındaki ilişkiler gibi konularda, erken modern dönem ahlak felsefelerinin Aristoteles ahlakına hala çok şey borçlu kaldıklarını ifade etmektedir (s. 220-221).

Kate Abramson tarafından kaleme alınan on birinci makale, Aristoteles ahlakının merkezi unsurlarından biri olan “doğru/gerçek erdem (true virtue)”-“saf ılımlılık (mere continence)” ayrımını, David Hume nasıl kendine mal ettiğini (s. 222) incelemektedir. Konuyu incelemeye öncelikle Aristotelesçilerin ilgili ayrıma dair günlük hayat bağlamında karşılaştıkları problemleri ele almakla başlayan yazar (s. 222-231), ardından Hume'un çözüm yolunu ve bu arada ilgili ayrımı nasıl kendine mal ettiğini (s. 231-242) ortaya koymakta ve sonuç kısmında da (s. 243) konuya dair Aristotelesçi ve Hume'cu görüşlerin ilişkisini değerlendirmektedir.

Manfred Kuehn'e ait on ikinci makale Aristoteles ile Kant'ın ahlak felsefeleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Her iki ahlak felsefesinin bir birine temelden zıt olduğu şeklindeki geleneksel görüşün ifadesiyle başlayan yazar, son zamanlarda bunun aksini iddia eden bazı çalışmaların olduğunu belirtmekte ve makalesinin amacının ise, geleneksel görüşün önemli yönlerini savunmak olduğunu dile getirmektedir (s. 244.). Bu amacı çerçevesinde yazar önce Kant'ın Aristoteles ahlakına ilişkin açıklamalarını (s. 245-246), sonra Kant'ın ahlak felsefesini belirli türdeki mutlulukçulukla bağdaştırma çabalarının bazılarını ele alıp incelemekte (s. 246-252), son olarak da Kant'ın erdeme dair bazı ifadelerini açmaya ve onun ahlak düşüncesini, ahlak felsefesi tarihinin içine doğru bir şekilde yerleştirmeye çalışmaktadır (s. 252-260).

On üçüncü ve son makale ise Aristocu ahlak felsefesinin Anglo-Amerikan ahlak felsefesi içerisindeki yerinin ve öneminin on dokuz ve yirmici yüzyıllardaki düşüş ve yükselişini konu edinmektedir. Jennifer Welchman'a ait makale, bu bağlamda Darwin öncesi, Darwin dönemi ve sonrası dönemin ahlak felsefelerini incelemektedir (264-274). Darwin'in etkisi ve ahlak felsefesinin “bilimselleşmesi” üzerinde duran yazar, ardından, bu anlayışa yirminci yüzyılın ilk yarısında gelişen karşı çıkışı, buna paralel olarak da Aristocu ahlak felsefesinin yeniden canlanışını değerlendirmektedir (s. 274-288).

Genel olarak Aristoteles'in ahlak felsefesi özel olarak da *Nikomakhos'a Etik*, ortaya çıktığı andan itibaren yüzyıllar boyunca gerek batı ve gerekse İslam felsefesini ve Osmanlı dünyasını etkilemiştir. Her ne kadar Osmanlı düşünce dünyasındaki Aristo alımlaması bu eserde gözden kaçırılmış olmakla birlikte, bu etkileşimlerin bazen doğrudan eser(ler) kanalıyla bazen de şerhler, çeviriler, antolojiler vb. ikincil vasıtalarla gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Öte yandan etkileşimler "alma-kabul etme-taklit veya dönüştürme" şeklinde olabildiği gibi, "bilme-reddetme-aşma" şekilde de olabilmektedir. Fakat her halükarda klasik ilim geleneğinden hızla uzaklaşıldığı 19.yüzyıl sonrası modern dönemde dahi Aristoteles'in ahlak felsefesi ve *Nikomakhos'a Etik* hâlâ yerini ve önemini korumaktadır.

İbrahim Aksu*

Sheila S. Blair ve Jonathan Bloom (ed.),

Rivers of Paradise: Water in Islamic Art and Culture,

Yale University Press, New Haven & Londra 2009, 364 sayfa.

2007'de Katar ve Virginia Commonwealth Üniversitesi tarafından İslâm kültür ve sanatında suyun önemini vurgulayan "Rivers of Paradise/Cennetin Irmakları" başlığı ile uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. Bütün medeniyetlerde olduğu gibi İslâm medeniyetinde de su büyük önem taşır. Kur'an-ı Kerim'de su manasına gelen "mâ" kelimesi tam 63 defa geçmektedir. Hz. Peygamber'in, bu konunun önemine dikkat çekici birtakım hadisleri ve uygulamaları mevcuttur. Bu yönlendirmelerle tarih boyunca İslâm devletleri yeni kurdukları şehirleri su kenarlarında kurmuşlar veya uzak kaynaklardan muhtelif yollarla şehirlere su naklettirmişlerdir. Belki de bu sebeptir ki İslâm medeniyeti için bir yerde su medeniyeti tabiri kullanılmaktadır.

"Rivers of Paradise" başlığı ile düzenlenen uluslararası sempozyum İslâm medeniyetindeki su kültürünü bütün yönleriyle ele alan bir çalışma olarak geniş bir katılımı yapılmıştır. Sempozyuma alanlarında uzman tarihçi, sanat tarihçisi, arkeolog, mimar ve kuratörlerden müteşekkil 12 uzman iştirak etmiştir. Eserin logosu, Hattat Hasan Çelebi'nin talebesi Muhammed Zekeriya tarafından hüsnühat sanatının istife uygun olan celi sülüs yazı tarzıyla hazırlanmıştır. Sempozyumda

* Marmara Üniversitesi.